

9. Epíleg: dos anys i un dia de pandèmia

ANDREU DOMINGO
MERCÈ BARCELÓ

1. ELS BENEFICIS D'UNA MAJOR PERSPECTIVA

El 14 de març de 2022 s'acomplien els dos anys de la declaració de l'estat d'alarma a l'Estat espanyol; coincidint amb aquesta data finalitzàvem la redacció dels capítols del text *Mutacions socials de la covid-19*, del qual aquest epíleg n'és el tancament. Com ja s'ha dit a la presentació, aquest volum és el resultat d'un estudi previ: *Informe sobre l'impacte de la covid-19. Una mirada multidisciplinària* —més ampli en l'extensió i la profunditat de cada abordatge, però també en les disciplines i els aspectes que s'hi tractaven—, realitzat pel mateix equip investigador de la Secció de Filosofia i Ciències Socials (SFCS) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). A part de la síntesi amb vocació d'obra de divulgació, aquest segon exercici es beneficia de la perspectiva més llarga, marcada a més per l'avinentesa de fer-ne un balanç.

Així, les dades de l'informe precedent s'aturaven el setembre de 2021 i la redacció el novembre, en ple ascens de la sisena onada provocada per la variant Òmicron, és a dir, amb un alt grau d'incertesa encara, mentre que coincidint amb l'efemèride de la declaració de l'estat d'alarma el març de 2022, s'ha convingut a donar per conculsa la pandèmia provocada pel virus SARS-CoV-2, a despit del nou brot a la Xina. La introducció del neologisme «gripalització» ha volgut expressar la domesticació del virus, de manera que ens assegurem una convivència que encara no sabem del cert si serà estacional, però sobretot tradueix la necessitat d'anunciar el retorn a la «normalitat». Aquests gairebé sis mesos que van des de la fi de la redacció de l'informe al tancament del present volum han modificat la nostra mirada. Si bé l'eix interpretatiu segueix essent el mateix, i per tant les principals conclusions no poden diferir gaire, aquest canvi en la comprensió de l'impacte i el significat de la pandèmia és el que volíem recollir també amb el

títol «Mutacions socials». Mutacions en el sentit que, com ja s'apuntava en l'epíleg de l'informe previ, el medi social ha condicionat l'evolució de la pandèmia tant com ho ha pogut fer el context pròpiament epidemiològic. I això tant en l'àmbit global, incloent aquí la resposta de les ciències socials davant de la pandèmia o a la sindèmia que ha arrossegat, com a nivell local. En són una bona prova l'heterocronicitat de les onades i la seva desigual incidència en els diferents països de parla catalana.

La situació liminar ens protegeix relativament del perill d'obsolescència que inevitablement introdueix el retard introduït pel procés de producció de la publicació en un món accelerat. No obstant, a semblança de les sentències penitenciàries, adoptem la fórmula «i un dia», com el temps que encara queda per fer el còmput final de la condemna, projectant uns punts suspensius que ara han ocupat la invasió d'Ucraïna el 24 de febrer de 2022 i l'amenaça d'una crisi energètica i alimentària, si no d'una Tercera Guerra Mundial.

En aquest nou esforç de síntesi, partirem de les conclusions de l'esmentat epíleg de l'informe «Ciències socials i immunologia biopolítica als països de parla catalana» (Domingo; Barceló, 2022), de manera que el present text caldria considerar-lo una evolució final, que amplia el significat del consens de la fi de l'episodi pandèmic, malgrat que continui la incertesa sobre l'abast dels seus efectes encara duradors tant en l'àmbit purament biològic —pensem en la mortalitat diferida o en l'eventualitat de successives onades futures amb una incidència encara per determinar— com sobretot en l'impacte econòmic, que ja s'ha dit que se saldava amb pèrdues més que notables. Així doncs, partirem de l'excepcionalitat provocada per la irrupció de la pandèmia i la mobilització dels dispositius biopolítics per part d'estats i organitzacions supraestats, i de la progressiva creació d'immunitat del cos polític, a la qual també han contribuït les ciències socials. Abordarem com ha evolucionat la idea de «retorn a la normalitat», des de la fi del desconfinament fins a aquesta, sembla que definitiva, sortida de la pandèmia. Per a acabar amb algunes reflexions sobre l'especificitat de la mirada interdisciplinària i de l'anàlisi comparada dels territoris de parla catalana.

2. EXCEPCIONALITAT I BIOPOLÍTICA

El fil conductor que ja vàrem dibuixar a l'epíleg de l'informe per entendre la crisi sanitària en concret i la sindèmia associada en general, ens porta a interpretar-la com una crisi de governabilitat en el sentit biopolític que va enunciar en el seu moment Michel Foucault (2001). Apuntàvem aleshores, i podem ratificar encara més clarament amb la lectura d'aquest volum, que la lògica de reacció a la pandèmia es va plantejar en termes biopolítics amb la pregunta essencial subjacent: «Qui salvar i qui deixar morir?». Un interrogant que va derivar al món sencer en la

fórmula sintètica que representava la disjuntiva entre salut i economia. Calia triar. Donades les característiques diferencials de l'afectació en l'estructura d'edat —com s'assenyalava en el capítol demogràfic, amb una incidència més elevada de la mortalitat entre els majors de 75 anys—, aquest fals dilema va evolucionar cap a un pretès enfrontament generacional entre «joves i vells». Vist així, es tractava de prioritzar salvar els vells adoptant uns estrictes controls sobre la mobilitat de la població i la distància física o, per contra, de salvar els joves i els infants, en nom de la continuïtat de l'activitat econòmica i la possibilitat de futur per als primers i de la formació per als segons. La formació aquí cruament considerada com la inversió en capital humà que havia de donar beneficis futurs. És en aquesta dicotomia que, en implicar la governabilitat com l'acció de l'Estat, comportava el concepte d'excepcionalitat seguint la lectura que a partir de Carl Schmitt en feia el filòsof Giorgo Agamben (1998) en prendre aquesta com la norma de la governabilitat, i amb ella la discussió sobre seguretat i llibertat. Una situació excepcional que ressonava en la declaració de l'estat d'alarma. I que amb ella va animar l'enunciació política del debat sobre l'objectiu més o menys ràpid de «la immunitat de ramat».

Si aterrem al cas de l'Estat espanyol, com molt bé s'ha subratllat en el capítol dedicat al dret, l'opció recentralitzadora escollida des del principi, que converteix «la unitat» en el concepte galvanitzador de l'esforç per superar la pandèmia —una mena de mantra sanador—, i amb ella la desestimació de l'aplicació de les lleis de sanitat en favor de l'estat d'alarma, no va representar només un greuge contra l'Estat de les Autonomies (la mateixa ordenació política de l'Estat), sinó una renúncia manifesta a la memòria (experiència) institucional en la gestió sanitària. Decisió criticable no únicament per la limitació dels drets, o per la pèrdua d'eficiència. Tanmateix, ho és perquè va engreixar negocis paràsits justificats des de l'ús de les aplicacions informàtiques per al control de la població fins a la propaganda sobre les *smart cities*, tot per a major glòria del que s'ha anomenat «capitalisme de la vigilància» (Zuboff, 2019), emmirallat en l'eficiència del règim autoritari xinès en la contenció del contagi. La recent crisi de «cohesió territorial», com li agrada qualificar-la a l'Estat espanyol per a referir-se al fallit procés constituent català, pot explicar sens dubte la insistència en els missatges unitaristes, la vergonyosa posada en escena militar de les primeres setmanes i la malfiança vers l'administració autonòmica, però aquesta temptació de caure en les respostes autoritàries i tecnocràtiques ha de ser llegida com la manifestació d'una inèrcia anterior de degradació democràtica, on el poder judicial suplanta les tasques del legislador.

En termes absoluts, si fem balanç, en pèrdua de vides humanes, malgrat les 25 mil defuncions estimades de més en la comparació amb la mortalitat als tres territoris de parla catalana durant el març de 2020 fins al novembre de 2021 en comparació amb els anys anteriors, la comparació es decanta clarament a favor

de la ràpida i eficient reacció que va suposar el descobriment i l'aplicació de les vacunes, que frenaren les defuncions allà on arribaven. En aquest saldo, però, haurem d'advertir que l'any i mig de pèrdua en esperança de vida al màxim català —inferior encara en el cas valencià (0,6) i balear (0,2)—, en contrast amb els onze anys de la pandèmia de grip de 1918, amaga una incidència de la mortalitat per edats molt diferent en una pandèmia i una altra: mentre que la de la covid-19 ha afectat les franges d'edat més grans, la grip va incidir en edats joves i infantils. Això explica que el seu pes en el còmput de la mitjana que representa l'esperança de vida en néixer hagi estat molt menor en aquesta segona pandèmia que en la primera, com també s'espera que ho sigui la recuperació dels anys perduts, cosa que inclou tant la possible subestimació pel registre de la mortalitat causada directament per la covid-19 com la mortalitat diferida encara per estimar produïda per l'estrès al qual s'ha sotmès tot el sistema sanitari. El paisatge marcat per les tensions inflacionistes que ens ha deixat la pandèmia, provocat per la crisi de subministraments amb una demanda creixent paral·lela a la represa de l'activitat econòmica —que havia fet somiar alguns amb uns nous «bojos anys vint»—, s'ha agreujat en el que sembla una estagflació precipitada per la crisi ocasionada per la invasió russa d'Ucraïna.

L'impacte econòmic ha anat més enllà d'una estimació de costos final encara per fer. Ha estat el curtcircuit dels processos neuronals del mercat el que ha pres una rellevància extraordinària: tant en posar en relleu el que entenem per «normal», com per les seves conseqüències. La suspensió de l'activitat econòmica i de tota la mobilitat en la contaminació atmosfèrica i acústica de les grans ciutats ha resultat un dels exemples més explotats mediàticament. I en aquest volum ha quedat clarament reflectit a nivell local amb el capítol dedicat a la mobilitat: en la significació de l'aturada, però també en la desigual distribució dels perjudicis ocasionats per la crisi. Si l'acceleració dels fluxos de persones, capitals i mercaderies, juntament amb la de la informació, es poden considerar la xarxa neuronal de la globalització en el nou mil·lenni, l'aturada ha fet palesa la dependència de les economies d'aquesta mobilitat tot il·luminant l'asimetria entre el balanç sanitari i l'econòmic, amb l'exemple dels territoris de parla catalana sota administració espanyola. Hem vist, primer, la desigual petja que ha deixat sobre la salut i l'economia, exemplificada per unes Illes Balears amb una incidència mínima de la mortalitat en termes d'esperança de vida i, en canvi, una magnificació de les conseqüències de la interrupció d'una mobilitat, de la qual la dependència del sector turístic es fa més que evident, a part de l'especificitat de la insularitat. Però també hem comprovat que ni les poblacions ni els barris han patit el mateix xoc derivat dels canvis introduïts en la mobilitat de les persones. Les poblacions més vulnerables socioeconòmicament han patit un risc superior a la resta —obligades al recurs del transport públic quan es va reprendre, i supeditades a unes condicions

d'habitatge pitjors i a unes activitats de més risc de contagi. Vulnerabilitat que si l'estenem a l'activitat també ha presentat un clar biaix per gènere (amb les dones més dedicades al treball de cura), edat (tant joves com vells) i origen (els immigrants sobrerrepresentats a les activitats de risc i amb pitjors condicions residencials han estat més exposats al virus). El mateix es pot afirmar dels territoris on es concentra aquesta població amb el còmput d'una major afectació als barris de menor renda mitjana. Plovia sobre mullat.

Com també ha plogut sobre mullat si considerem l'efecte no desitjat sobre el català atenent a les conseqüències que la pandèmia ha tingut en l'ecosistema comunicatiu, amb l'augment d'uns continguts en *streaming* i de les plataformes, on el català està infrarepresentat, per no dir exclòs, en pro de les lleis del mercat i la indefensió que representa un Estat que es despreocupa de les llengües que no siguin el castellà. Però aquest efecte no es redueix a l'economia. Primer haurem de situar-lo en el context previ de la pèrdua de confiança en l'Estat com a productor de veritat social, cosa que s'explica per l'expulsió de la veritat del discurs i acció política, com ja va anticipar, a mitjans dels anys setanta del segle xx Hanna Arendt (2017): és el que a, partir de 2016, hem anomenat postveritat (Domingo, 2018). Aquesta pèrdua de confiança en l'Estat també s'ha reflectit en la davallada del consum dels mitjans públics de comunicació, en obrir l'aixeta al turbulent i llotós doll de falses veritats canalitzades a les xarxes socials, i alimentar caixes de ressonància que engrossien bombolles cognitives on anaven covant i inflant-se teories de la conspiració i negacionistes. El recurs al *fact-checking*, contaminat ell mateix de la instrumentalització partidista, ha perdut eficàcia enmig de tot el soroll comunicatiu; això quan no ha contribuït a una extensió de la desinformació, o del que s'ha batejat com a «infodèmia». Aquests efectes no es poden deslligar de les conseqüències de la pandèmia en l'acceleració de la tendència a la concentració de mitjans que ja s'havia observat amb anterioritat a la pandèmia, a la combinació de la davallada dels ingressos provinents de la publicitat, l'ajornament de la generalització del pagament per continguts a les publicacions digitals i el creixement del consum de la informació via xarxes socials ja esmentat. La informació de qualitat fonamental per la corresponsabilització de la ciutadania en la gestió de la crisi pandèmica ha sucumbit massa sovint al paternalisme que despenia l'opció autoritària denunciada en el terreny jurídic, quan no ha sotsobrat en les aigües de la postveritat.

Si observem l'afectació a la comunitat investigadora, com ens proposa el capítol de psicologia educativa, també podríem dir que plou sobre mullat. En el sentit que ha estat la baula més feble de la cadena d'un sistema de recerca escarrassit la que s'ha vist afectada: els joves amb posicions acadèmiques més precàries i les dones que han vist com s'aguditzava la tensió entre vida laboral i familiar en el context del confinament i el teletreball. Els desequilibris de gènere s'han fet

palesos en les condicions de treball i en la contradicció elemental entre treball productiu i reproductiu. O, dit d'una altra manera, també aquí s'ha posat en evidència la importància i la devaluació paradoxal dels treballs de cura, amb un clar biaix de gènere. I tot això fa pesar que l'adaptació a unes noves condicions (tant en la recerca pròpiament dita com en l'activitat docent) venia marcada per les competències en les noves tecnologies que demandava l'adaptació al teletreball, que a priori podríem creure més difícils per a aquelles generacions analògiques més grans. Però, igual que en l'economia en general, la pandèmia també ha representat en el sistema de recerca un curtcircuit, en el qual el recurs al teletreball no ha pogut reemplaçar satisfactòriament la forçada suspensió de les trobades professionals com els congressos i seminaris, reduint a l'exposició de resultats totes les interaccions —científiques i polítiques— que s'hi donen normalment. La contrapartida que ha significat l'esforç per a agilitzar les publicacions científiques, visible a les revistes més prestigioses en el camp del salut, ha pagat el preu de cert oportunisme i banalitat en les aportacions. L'emergència sanitària provocada per la pandèmia ha engrandit la bretxa, ja existent prèviament, entre les anomenades «ciències dures» i la resta en un sistema orientat a la producció de beneficis (amb el nord de la «patent») i supeditat als interessos empresarials. Cal remarcar la ironia que la descoberta de la vacuna hagi estat facilitada pel camp de la recerca bàsica, i que ha estat la inversió pública la que l'ha impulsada de forma determinant. Comprensiblement, les ciències de la salut han estat considerades prioritàries, mentre que, com ja veurem, les ciències socials també posaven el focus en les primeres afectacions de la pandèmia. Aquesta canalització ha estat sancionada així que s'ha reprès el procés de subvencions i avaluador, tant per l'administració pública com pel sector privat, començant per les beques proveïdes per la banca.

3. LA RESPOSTA IMMUNOLÒGICA

El desplegament de mecanismes biopolítics davant la pandèmia va incloure des del principi la creació de respostes immunològiques, analogia encunyada per Roberto Esposito, com ara les mesures adoptades per a enfortir el poder de preservar la vida individual i de la comunitat que alhora afavoreix la salut del cos polític de l'Estat-nació (Esposito, 2011). Aquesta resposta immunològica comprèn la reacció institucional, la de les poblacions, i per a nosaltres també l'activitat investigadora en general, i la de les ciències socials en particular, primer en la comprensió del virus i la seva transmissió, però també de l'abast de la pandèmia més enllà de la recerca biomèdica i de les estratègies que es podien desplegar per a superar els seus efectes més indesitjables.

Podríem encabir dins d'aquesta resposta decisions clau en el camp de la política econòmica, com va ser descartar les polítiques d'austeritat que es varen

adoptar a la Gran Recessió de 2008 i apostar per programes pal·liatius per a sostenir la inactivitat forçada, com van ser els ERTO, conjuntament amb la injecció de diners que ha representat el programa *Next Generation*. Malgrat tot, cal assenyalar l'existència de greuges comparatius en els ajuts econòmics, corresponents a la situació econòmica dels països de la Unió Europea, i està encara per veure qui es farà amb el gruix dels ajuts econòmics i si aquests realment s'han dirigit, com era el seu objectiu enunciat, a facilitar la transició cap a una economia verda o a mitigar les desigualtats.

El camp de la política educativa ens proveeix d'una òptica privilegiada per a observar aquesta construcció immunològica, en un punt tan essencial com és l'educació per a la reproducció social. Ens servirà de paradigma per a entendre les contradiccions a les quals s'ha vist abocat el sistema. Així, si bé és de destacar la reacció ràpida i unànime de les administracions, en el que podem prendre també com un exemple de governabilitat d'amunt avall —des de la UNESCO i l'ONU fins als Consells Escolars—, al mateix temps que s'apuntava com a prioritària l'adopció de polítiques d'equitat i inclusives, ha passat en canvi de puntetes sobre les raons estructurals que provocaven les desigualtats que pretesament es volen combatre. D'aquesta manera, també aquí es palesava la contradicció en l'èmfasi en l'aplicació de noves tecnologies per a poder donar continuïtat a les classes i el fet que l'escola depassa l'entorn educatiu, oblidant l'assumpció de tasques de tipus assistencial. Així, la insistència en la capacitació digital del professorat i de l'alumnat, i la pretensió d'alfabetització digital de l'entorn familiar no ha pogut resoldre l'evidència que la bretxa digital feia evidents les desigualtats estructurals que se suposava que el sistema educatiu havia de combatre. Per altra banda, igual que s'ha observat per als treballadors del sector sanitari, per al professorat en general la consideració de «personal essencial» i les lloances públiques de reconeixement de la seva tasca van servir per a alimentar un sistema que queia sobre el voluntarisme dels treballadors. No sols no es considerava la dotació material als mitjans tecnològics necessaris per a normalitzar l'ús de les TIC, sinó que s'ometien deliberadament les condicions materials i humanes mínimes de caire estructural que fan possible aquest accés entre les poblacions etiquetades com a «vulnerables», o les limitaven a l'espai físic de l'escola (metres quadrats de l'aula, dotació d'aparells informàtics o la millora de la proporció de professorat per alumne, per exemple). D'aquesta manera, tenim l'efecte pervers que una institució com l'escola pública, defensada com la garantia per a equilibrar les desigualtats de partida dels alumnes, esdevé una peça més de la reproducció de la desigualtat. Res no sembla que hagi canviat, ni en el discurs de les organitzacions supraestatals ni en el de l'administració local, no sols perquè els problemes identificats com a principal impacte de la covid-19 són els mateixos que abans, sinó perquè el discurs, l'enfocament i l'estratègia per fer-los front presenten escasses

diferències, enquadrats en la gestió de riscos i dirigits a la «formació de capital humà» i la pèrdua que la pandèmia pot suposar per satisfer les demandes futures del mercat (mesurades a la fi com a ocupabilitat perjudicada per la capacitat disminuïda). Com hem dit, la narrativa generada per les resolucions supranacionals ha servit de guió per a la resposta de les diferents administracions de l'Estat, com a discurs normatiu i prescriptiu, a més d'hegemònic. D'aquesta manera, es pot veure com el suposat enfrontament que sol presentar-se com a nucli de la tensió de la globalització, és a dir, la pugna entre les institucions supraestats i l'Estat, es desdibuixa, ja que en l'essencial, en la forma de govern, estan d'acord, en haver adoptat totes un discurs que emana des de dalt, basat en la retòrica de la gestió neoliberal encaminada a «augmentar la resiliència».

Però el desplegament de dispositius institucionals no ha estat ni de bon tros l'única resposta immunològica; en aquest sentit, l'autoorganització popular, de la societat civil, que en aquest volum ha estat il·lustrada per l'estudi de cas dels moviments urbans a la ciutat de València, es pot considerar un exemple modèlic. Ho és com a primera resposta a la situació fora del comú que representava tant la pandèmia en ella mateixa com la declaració de l'estat d'alarma d'uns moviments creats en la seva majoria per a lluitar contra les desigualtats i discriminacions existents. Des de les del barri mateix, objectiu principal de les associacions veïnals més veteranes, fins a les de gènere assumides pel moviment feminista, les d'origen per les associacions antiracistes, les de desigualtats globals pel moviment altermundista o l'antimilitarista. En general tots aquells moviments on conflueixen les lluites intersectorials. El que es va palesar des dels primers moments de la pandèmia era la capacitat d'autoorganització i suport mutu de totes elles, i l'activació de xarxes de solidaritat que reforçaven o creaven vincles veïnals prèviament erosionats. És notable com aquesta mobilització no sols desmentia les precaucions d'una administració tendent a infantilitzar la població, sinó que es veia abocada a contrarestar els efectes perversos que l'administració mateixa estava introduint en la seva voluntat de limitar els estralls de la pandèmia. Serveixi d'exemple el recurs a la comunicació digital que exclouïa o dificultava les persones amb difícil accés o les generacions menys capacitades per a l'ús del les noves tecnologies (confiant moltes vegades que fos en el si de la família on se solucionessin aquestes mancances). En aquest sentit, també es va visibilitzar l'esclatxa generacional dels moviments urbans, amb un avantatge operacional d'aquelles associacions en les quals pesés més el component jove, amb generacions natives digitals. La implantació territorial d'aquests moviments explica també que la lluita per l'espai públic esdevingués un nucli de les accions: des de contrarestar l'acció disciplinària assumida pel veïnatge en els anomenats «policies de balcó» fins a la contradicció que representava la limitació de l'ús de l'espai públic en les restriccions a la mobilitat i la declaració de limitacions horàries per a la

circulació, i l'apropiació de l'espai públic per part d'empreses privades que es va consentir com a torna de l'aturada forçosa que varen patir els negocis de restauració, en forma de terrasses generalment.

Finalment, com dèiem, la recerca en general i la recerca en ciències socials particularment han de ser considerades com a contribucions a la immunologia del cos polític. De sobte, els governants van dipositar les seves esperances en el camp científic. Aquest reconeixement, de vegades utilitzat com a escut protector —pensem en la polèmica sobre l'existència o no del famós «comitè d'experts», al qual se suposava que consultava el govern espanyol—, va exaltar la figura de «l'expert». Fins a cert punt es podia considerar un desplaçament de la responsabilitat biopolítica en l'expert. Una exaltació que contradeïa el menyspreu que el nacionalpopulisme venia projectant en ell com a part de l'elit a la qual es farà causant de tots els mals que pateix el poble. En aquest sentit, la figura del científic ha estat percebuda de manera dual. D'una banda, se n'afavoria l'accés als mitjans de comunicació durant la crisi pandèmica, de manera que de retruc hauria afavorit una certa divulgació científica i capitalitzat la credibilitat que la classe política sembla haver definitivament perdut, i, en menor mesura, de les ciències socials. De l'altra, al contrari, creant lideratges mediàtics més o menys impostats que esdevindran la diana de les ires populistes atiades per l'extrema dreta. Si ens centrem en les ciències socials, utilitzant el cas particular de la sociologia, com hem vist en el capítol en què es recollia la primera reacció al País Valencià i a Catalunya, veiem que de seguida es va orientar a explorar els àmbits on la pandèmia havia tingut més incidència: en el camp de l'educació, en el de la desigualtat social i les relacions de gènere, així com en la incidència en la gent gran o els infants, a més, és clar, dels que abordaven la salut. En el camp de la reflexió científica, també va replicar la tendència a la valoració de conjunt entre febleses i forteses estructurals, cosa que, al seu torn, es va traduir en les respostes que posaven l'èmfasi en el calat de la disrupció que havia representat la pandèmia en contrast amb la inèrcia del sistema. Pensem que aquí l'experiència de la crisi econòmica prèvia té un gran pes, que en el camp de la sociologia havia derivat en les consideracions de tipus «gramscià», en el sentit que un dels reptes en què es trobava la disciplina era donar compte de la transformació radical en la qual les antigues certeses de la societat moderna estan perilclitant i una nova formació social encara per definir està emergint. Una tesi que es troba en la base de l'obra pòstuma del sociòleg alemany Ulrich Beck (2016). La urgència pandèmica es podia considerar tant un retorn al pragmatisme com entendre la pandèmia com la confirmació d'aquesta posició en la qual s'afirmava la fi d'un «món vell» i l'emergència d'un de nou —no gaire galdós, cal dir-ho. Apuntàvem les sospites, però, de fins a quin punt la reorientació de les prioritats en la recerca responien a la situació d'emergència per part de la sociologia —i, extrapolant-ne els resultats,

en general de les diferents disciplines que s'integren a les ciències socials—, o si s'havia de considerar més aviat l'acomodació a unes convocatòries que, com ja hem dit, privilegiaven la recerca en aquests àmbits. Això, sense menystenir la robustesa que prèviament a la pandèmia ja tenien la majoria d'àrees esmentades a la sociologia catalana i valenciana, tant en la sociologia de l'educació com des de la perspectiva de gènere.

4. DESESCALADA I CONSTRUCCIÓ D'UNA «NORMALITAT» IMPOSSIBLE

Recordem ara amb certa ironia l'especulació sobre la forma que adquiriria la crisi econòmica durant la pandèmia i la sortida de la mateixa: el ball de lletres que anaven de la «V» a l'«L», i com aviat es va substituir per l'alfabet grec per a denominar les variants del virus, de la Delta a l'Òmicron. L'amnèsia que ens imposa el ritme accelerat que caracteritza el nou mil·lenni fa que alguns ja hagin oblidat la pomposa declaració propagandística de la «nova normalitat», l'estiu de 2020, quan tot just sortíem del confinament, a meitat del primer any de la pandèmia. Eslògan del que aleshores ingènuament es presentava com l'agulla de la brúixola que marcava el nord de la societat a la fi del confinament, amb una clara vocació performativa. Eslògan que el president socialista, i amb ell del govern d'Espanya, va abraçar impudicament sense fer fàstics a un origen obviat: la visió oportunista d'aprofitar el *momentum* provocat per la crisi com una gran ocasió (de fer negoci).

Aquest era el missatge del llibre en què s'inspirava el discurs polític. El receptari del magnat de Silicon Valley que havia popularitzat a principis de segle XXI el terme dins l'enquadrament neoliberal que significa el discurs de la «resiliència» (McNamee, 2004): no només reeixir de la crisi, sinó aprofitar-la per a sortir-ne enfortits en haver-nos adaptat a les seves condicions. Enfortit... qui?, aquesta és la pregunta crucial. El sistema, no pas la societat o la població, és la resposta òbvia si contemplem els resultats. En el mateix sentit haurem de pensar en l'eslògan del Grand Reset traduït pel «Gran Reinici» difós també aquell estiu de grans i vanes promeses. Fórmula proposada per l'oracle de Davos (Schwab; Malleret, 2020), com una oportunitat de millorar el sistema per sortir de la crisi sociosanitària com si aquest no fos en l'arrel de la mateixa zoonosi que va provocar la pandèmia, ni a les condicions que la varen agreujar —com la privatització i les retallades de la política de l'austeritat prèvies aplicades al sistema sanitari o educatiu—, ni a les desigualtats creades prèviament que expliquen el seu impacte desigual. Totes dues visions encara estaven amarades de l'argument de la «refundació del capitalisme», vot que sentim cada cop que topem de morros amb una de les crisis que, si no l'ha creat el mateix sistema capitalista, ha ajudat a multiplicar. No cal dir que la promesa, que en el seu moment portava associada tota la discussió

sobre la renda mínima garantida, s'oblida tan bon punt com es creu que la crisi ha estat superada.

Si pensem en el desolador panorama que presenta el món quan efectivament donem la pandèmia per finalitzada, veurem que lluny ens trobem de la propaganda política: en comptes del món més inclúsiu que prometien, la desigualtat continua sent desenfrenada; les discussions sobre la redistribució de la riquesa i l'activitat, aparcaades; i la descarbonització en plena reculada, aprofitant la crisi energètica i l'escassetat de gas produïda pel conflicte armat a Ucraïna. I és que, com ja s'assenyalava en l'informe inicial a propòsit de l'autoorganització dels moviments cívics i veïnals a la ciutat de València, i s'ha pogut reiterar en el present volum, la desescalada, com a tornada progressiva a «la normalitat», va significar una relaxació de la tensió social que ha estat aprofitada perquè emmudeixin tots els cants de sirena que ens volien fer creure que s'aproximava un redreçament, o una transformació, revelant-se clarament com el que eren: una manera de protegir el sistema per si de cas la febrada pujava fins a límits que el poguessin posar en perill. El nostre balanç és clar: no hi ha hagut retorn a cap «normalitat» més enllà de les normes mateixes que restringien la mobilitat, imposaven el distanciament social o l'ús de la mascareta, és a dir, a les normes de conducta sanitària adoptades per la contenció de la pandèmia. Fora d'aquest àmbit, no hi ha hagut retorn en el sentit que les condicions econòmiques, i amb elles l'ordre social, si han estat modificades, no ho han estat per a millor.

5. L'AVANTATGE DE LA MIRADA PERIFÈRICA

Anomenem mirada perifèrica tan a la que prové de les ciències socials, en comparació amb les anomenades «ciències dures», com la projecció des de la diversitat local que representen els territoris de parla catalana, caracteritzats per la seva fragmentació administrativa i la manca d'Estat. Cal dir que aquí, l'adjectiu 'perifèric' —en contra del que significaria 'provincià'—, s'erigeix com una alternativa al centre, com una manera de veure diferent de la del centre.

Què aporta una mirada des dels territoris de parla catalana? Primer, un bany d'humilitat i de realitat, que significa les dificultats per a poder recollir dades comparables a tots els cinc territoris considerats, en aquells apartats que s'ho plantejaven —demografia, economia, mobilitat, principalment. Aquesta dificultat ja ens indica una de les característiques principals de la situació d'aquests territoris: la seva dependència d'estats diferents i el grau d'autonomia de les seves respectives administracions. Una dependència que explica la manca de dades comparables i fàcilment accessibles i que a la pràctica ens ha limitat a la revisió als territoris sota l'administració espanyola. Nogensmenys, l'estadística pública de la qual són deutores les ciències socials amb metodologies eminentment

quantitatives és l'expressió de l'articulació de l'Estat mateix. El fraccionament i la dependència dels territoris de parla catalana passa factura en aquest sentit. Però diferències que, com hem vist al capítol demogràfic, es plantejaven d'entrada amb el distint recompte de la mortalitat portat a terme a Catalunya i a la resta d'Espanya (i per tant al País Valencià i a les Illes Balears), en el moment de fer l'informe i per raons de comparabilitat hem apostat al comú denominador lleugerament subenregistrat del conjunt espanyol. No obstant, quan s'ha pogut realitzar, la comparació no ha estat debades, ha resultat útil en un triple sentit: primer, perquè era una manera de copsar les disparitats de societats que han establert sistemes demogràfics, socials o econòmics singularitzats a través de la seva història, encara que similars; segon, i a la inversa, perquè les similituds observades davant la mateixa crisi sanitària, ens assenyalen allò que té de comparable cada territori, però també els trets distintius de la interacció de la pandèmia amb el mitjà social on s'expandeix; i, tercer, perquè —com ens ha fet avinent el capítol geogràfic de la mobilitat— introdueix la perspectiva d'escala en la comparació. Si el marc jurídic era el mateix per als tres territoris peninsulars, i compartien haver esdevingut feia temps «sistemes complexos de reproducció demogràfica», és a dir, que el creixement de la població depèn fonamentalment del saldo migratori més que del creixement vegetatiu, en canvi, els models migratoris previs ja eren prou diferenciats abans de la pandèmia, en directa connexió amb el paper que les migracions (i el turisme) tenen en l'economia de cadascun d'aquests territoris per separat. D'altra banda, la interrupció pandèmica, com hem assenyalat, es caracteritza per la diferència en la incidència de les onades a cada territori, amb ritmes i intensitats dispars, així com per una resposta demogràfica o econòmica desigual, també dependent dels contextos específics anteriors. Comprendre aquestes les diferències i les similituds constitueix una condició de possibilitat de la cultura compartida per aquests territoris diferents.

Finalment, volem remarcar que l'exercici que aquí es presenta partia de la voluntat d'afavorir la recerca multidisciplinària enfocada cap a una mateixa problemàtica d'actualitat —aquí l'impacte de la COVID-19—, com una forma també de cohesionar la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans, de donar-nos l'oportunitat d'escoltar les veus, de vegades massa llunyanes, de disciplines que, en canvi, són afins i es preocupen pels mateixos fenòmens socials encara que des de punts de partida diferents. També hi havia la pretensió de servei públic, de creació de bé comú, d'una institució com l'Institut d'Estudis Catalans la principal missió fundacional de la qual va ser en el seu moment l'impuls de la recerca d'excel·lència i que cal dir que amb el temps, per diverses raons que no aprofundirem aquí, s'havia anat allunyant tant d'aquesta missió com de la societat que li dona sentit. És a dir, la recerca partia d'una voluntat renovadora de la institució, assumida per la SFCS. No ha estat tampoc ni la primera ni l'única

aportació específica des de l'IEC a la crisi sociosanitària. Amb anterioritat ja s'havia publicat un cicle de conferències que apuntava el mateix objectiu però des de l'espectre més ampli que representaven totes les seccions científiques de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, 2021), i alguna de les societats filials de l'Institut havia fet gala de la capacitat de resposta ràpida, com ara la Societat Catalana de Geografia (Burgueño, 2021).

Les ciències socials complementen necessàriament la comprensió de la realitat o, si voleu, la lluita contra la incertesa que les ciències de la Naturalesa aporten. A diferència d'elles, però, incorporen un caràcter autoreflexiu i crític, dirigit a la producció del coneixement i crític en el sentit d'abastar les condicions socials que possibiliten aquest mateix coneixement. En el cas de la pandèmia, com hem sostingut, seria difícil explicar tant la seva evolució com la seva incidència si deixéssim de banda el context social on s'ha produït, i les respostes que ha suscitat. Si això val per a l'anàlisi descriptiva, també ho és en la pretensió d'indagació futura, o dit d'una altra manera, per la necessitat de desplegar estratègies de prevenció i de mitigació, anticipant-se en altres situacions semblants. La mirada multidisciplinària es pot considerar com un primer pas cap a la meta desitjable de treballs de recerca interdisciplinaris fora de la pressió del mercat, treballs que precisament una institució com l'IEC es troba en un lloc privilegiat per a promoure i difondre.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGAMBEN, Giorgio (1998). *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- ARENDT, Hannah (2017). *Verdad y mentira en la política*. Barcelona: Página Indómita.
- BECK, Ulrich (2016). *The metamorphosis of the World*. Cambridge: Polity Press.
- BURGUEÑO, Jesús [ed.] (2021). *La nova geografia de la Catalunya postcovid*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia - Institut d'Estudis Catalans.
- DOMINGO, Andreu (2018). «Prólogo: “Y por el monte las sardinas, tralará (bis)”». Sobre posverdad y demografía». A: DOMINGO, Andreu [ed.]. *Demografía y posverdad. Estereotipos, distorsiones y falsedades sobre la evolución de la población*. Barcelona: Icaria, p. 7-15.
- DOMINGO, Andreu; BARCELÓ, Mercè (2022). «Epíleg: Ciències Socials i immunologia biopolítica als Països de parla catalana». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. [coord.]. *Informe sobre l'impacte de la covid-19. Una mirada multidisciplinària*. Institut d'Estudis Catalans (<<https://covid-19.iec.cat/>>). DOI: 10.2436/15.3000.01.12
- ESPOSITO, Roberto (2011). *Bíos. Biopolítica y filosofía*. Buenos Aires: Amorrortu.

- FOUCAULT, M. (2001a) [1979]. «Naissance de la Biopolitique». Annuaire du Collège de France, 79 année. Histoire des systèmes de pensée, année 1978-79.
- A: FOUCAULT, M. (2001). *Dits et écrits II, 1976-1988*. Paris: Gallimard, p. 818-825.
- FOUCAULT, M. (2001b). *Dits et écrits II, 1976-1988*. Paris: Gallimard, p. 818-825.
- IEC (2021). *Allò que hem après de la covid-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, *Informes de l'Institut*, 5.
- MCNAMEE, Roger (2004). *The New Normal*. Nova York: Portfolio.
- SCHWAB, Klaus; MALLERET, Thierry (2020). *Covid-19: The Great Reset*. Ginebra: Forum Publishing.
- ZUBOFF, Shoshana (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. Londres: Profile Books.